

Jazykový ideál a program Karla Sabiny

Alexander Sličn

Na první pohled může námět tohoto příspěvku, jak je vymezen názvem, budit značnou pochybnost, pokud jde o jeho účelnost a možnost poskytnout podstatnější výsledky. Je totiž vcelku známo, že Sabina nepatřil do okruhu spisovatelů a lidí vůbec veřejně činných, kteří se koncentrovali na problémy jazykové, popřípadě kteří se snažili do nich přímo a zjevně soustavněji zasahovat. ~~Už v~~ ~~úvodu~~ ~~do~~ ~~kontaktních~~ ~~jazykových~~ ~~otáček~~ ~~a~~ ~~sporů~~, ~~kteří~~ ~~se~~ ~~a~~ ~~ně~~ ~~kolikrát~~ ~~let~~ ~~1890~~ ~~1890~~ ~~objevily~~, ~~někdy~~ ~~v~~ ~~výrazně~~ ~~nezasahoval~~.

Ani z jednotlivých dílčích výroků, marginálně připojovaných k jiným tématům, nemůžeme zodpovědně systém jeho jazykových představ a postojů ^{zcela} ~~někdy~~ uspokojivě rekonstruovat (tím se výrazně liší např. od J. Nerudy, jehož vliv na konstituování české jazykové situace a na podobu nové spisovné češtiny byl kardinální, třebaže on sám se soustavněji programaticky vyjadřoval jen o jazyku dramatu a o jevištní řeči).¹ Navíc - Sabina byl veřejným kritikem a odpůrcem přílišné fixace českého národního procesu na jeho jazykovou, "filologickou" složku; viděl v ní přímo "viníka" slabosti a malé vnější úspěšnosti českého národního hnutí, jeho jisté "malichernosti", nepřirozenosti. I zde Sabinovo mínění determinoval, jako v mnoha případech jiných, ~~někdy~~ vzor polský. Koncentrace na jazykové otázky v 1. polovině 19. století (podle Sabiny) zabránila, aby se obrozený proces naplnil i jinou dobovou problematikou, filozofickou a sociální - stal se proto jaksi rustikální a zůstával na samé periférii evropského vývoje a jeho progresivních revolučních komponent.² To ^(prý) odpuzovalo od naší "beznadějně, nepatrně" národní věci, zajišťované "primitivními" prostředky, silné, mimořádné osobnosti (povahy "výhradně a výstřední", jako (podle Sabiny) byl např. hrabě Jiří Buquoy) a vtiskovalo našemu obrození nemilý znak jisté bieder-

maierovské přízemnosti, maloměšťácké šosácké opatrnosti.³ Kritika přílišného exponování jazykové složky nebyla sama o sobě nic nového a výzvy koncentrovat se na "věci samé" zazněly už r. 1837 z úst samého F. Palackého a později (v r. 1847) K. Havlíčka (podle něhož "posavad jsme jen výhradně svůj jazyk pěstovali, hádající^(se) dětinsky a bez potřeby o malichernou písmenu", pouze jsme si "hráli" a nestarali se "o další pokrok ve věcech důležitých a v životě opravdovém") (z důr. AS)*)⁴, tento kritický pokus o změnu směru v zacílení národního procesu však směřoval v duchu ideologie nastupujícího měšťanstva k reálné činnosti hospodářské a podnikatelské, zatímco Sabina měl na mysli především revoluční proces směřující k proměně dané společenské struktury.

občasné a nesoustavné

Sabinovy reflexe o místě a úloze jazykové složky společenského procesu byly ~~podněty~~ podněceny, zvláště v 60. letech, ~~už~~ hned dvěma jevy ideově politické povahy. V té době, kdy české národní společenství vstoupilo do konstitučního, politického dění jako už výrazné a pevně zformované těleso, se záhy ukázalo, že jazykové ~~úkol~~^{jevy} budou mít v souboru jeho cílů opět místo dominantní (třebaže tu měly už zčásti i úlohu zástupnou, skrývající v sobě ~~požadavky~~ požadavky ekonomické a mocenské⁵), a to ve formě nároků jazykově právních. Tyto cíle byly poprvé vehementně proklamovány už v l. 1848-49, a je příznačné, že už tehdy k nim Sabina jako politik a žurnalista zaujal stanovisko víc než zdrženlivé - i v tom můžeme, jako v jisté kritice per silentium, spatřovat složku Sabinova jazykového programu (např. v březnu 1849 komentoval Sabina soustavně oktrojovanou ústavu -^a je příznačné, že přitom zcela pominul jazykově právní § 4 základních práv, z hlediska českého jednak nebezpečně dvojznačný, jednak zcela nedostatečný, a soustředil se naopak na otázky svobody tisku⁶).

Druhý popud k novému promyšlení české jazykové otázky dávala už od 40. let a zvláště v letech 60. potřeba nově formulovat celkové chápání národa a jeho poslání; radikálnější složka české politické reprezentace k tomu byla přímo hnána nutností konfrontovat skutečnost polskou a českou.

Polská strana nebyla tu pro českou politiku jen pasívní konfrontační fólií; naopak, z polského tábora se už od časů A. Mickiewicze a E. Chojeckého ozývaly ostré kritiky na jazykový ráz českého obrození. Na počátku 60. let docházel Sabina pod vlivem těchto odsudků k názoru, že jazyková orientace souvisela s tím, že celá česká literatura národ dosud víc uspávala než podněcovala k akci a že hrozí nebezpečí, že ^(se) tento maloměstšácký marasmus ~~se~~ bude v 60. letech ~~zvyšovat~~ pod vedením Riegrova liberálně buržoazního křídla české politiky dále prohlubovat. Celé mladočeské křídlo včetně Sabiny přijímá tehdy za vlastní ideu, že princip jazykového vlastenectví (v němž i politické směřování nabývalo podoby jazykové), spočívající na vymezení národa jako pospolitosti především jazykové, je třeba radikálně substituovat představou národa jako společenství ideí plynoucích ze společného osudu v minulosti a společných státně politických cílů do budoucnosti, jejichž podstatou měla být radikální opozice proti rakouskému státu vedoucí k jeho úplnému popření; tento cíl měl primárně integrovat národní společenství, nikoli jazyk.⁷

Sabina neměl přitom k jazyku a k jeho funkci při konstituování novodobého národa poměr nihilistický, jeho záměrem bylo však přestrukturovat hierarchii složek, jimiž je národní společenství určováno, a dát jazykové složce postavení faktoru více instrumentálního, služebného (jakožto principu do značné míry formálního a reprezentativního, zástupného); nejvýstižněji to vyjádřil touto formulací: "Národ co osobnost zvláštní žije

a prospívá aneb umírá se svým jazykem, a jakým myšlenkám se tento za prostředek podává (zdúr. AS), takové zájmy a zásady se v národu ujímají." Aktuální poslání této myšlenky vynikne, uvědomíme-li si, že byla publikována r. 1868, kdy jedinkrát se v našich zemích v období 1848-1918 objevila reálná možnost hromadné revoluční akce v polském stylu; Sabina ^{tuto tezi/} jí pokládal za tak důležitou, že ji chtěl vštípit co nejhlouběji do obecného vědomí, a proto ji v rozmanitých variacích častěji opakoval (dokonce i při takových příležitostech, jako byla literárněhistorická vzpomínka na život a dílo jeptišky Marie Antonie, působící v družině Čelakovského už ve 30. letech).⁸

Z tohoto hlediska se Sabina jeví jako jeden z činitelů, kteří postupně dovršovali proces národního obrození a kteří usilovali orientovat národní společenství na ideje a praktické cíle, kterými se měl národ uplatnit jako plnoprávný a rovnocenný subjekt evropského historického procesu. Tímto zjištěním však není problematika daná názvem tohoto příspěvku zdaleka vyčerpána.

— K. Sabina, jemuž se dostalo v posledních letech mnoho pozornosti i uznání jako politikovi a sociálnímu mysliteli, byl i jednou z osobností, které velice podstatně, prvořadým způsobem formovaly kulturní život; naše dnešní kulturní, literární i literárněhistorická skutečnost jím byla ovlivněna - v pozitivním i negativním smyslu - daleko hlouběji a závažněji, než jsme si stačili dosud uvědomit. A neoddelitelnou součástí při poznávání této jeho úlohy je a musí být i detailní popis a interpretace jazykové a stylové složky jeho činnosti, a to přímo v pozitivním registrování jeho vlivu v tomto směru.

Sabina působil jako literát, žurnalista a literární historik slovesně v průběhu téměř pěti decenií, a to v období, které bylo pro novodobou spisovnou češtinu rozhodující. Už sám obrovský rozsah jeho literárního odkazu, jeho mnohostrannost,

značný ohlas a vliv opravňují k předpokladu, že jeho zásah do dějin jazykových nebyl nepodstatný - už samo jazykové ztvárnění jeho literární produkce mělo na tento proces vliv.

Dostáváme se tím k nutnosti odpovědět obecně na otázku, jaký podíl ^{může mít/} ~~na~~ individuum na kolektivní^{ch} jazykové^{ých} ^{procesech} ^{vývojových}, Společenské podmínky pro takové působení jsou historicky proměnlivé. Zvlášť velké jsou ~~tyto~~ možnosti v období jazykového konstituování novodobých národů, ^{především/} ~~uvolněných~~ ~~národů~~ potlačených, a potom v obdobích radikálních přeměn jazykových norem (pod vlivem společenských procesů). Samo období národního obrození ~~uvolněných~~ také své předpoklady skýtalo ve značném rozsahu, stejně jako období 60. let, kdy se kulturní složka národního společenství dotvářela a stabilizovala (např. vytvořením stálého českého divadla, rozvojem vyššího českého školství, vznikem společenských předpokladů pro rozvoj a ustálení konverzační češtiny vyššího stylu atd.). Úloha aktivních jedinců, tak podstatná v procesu obrozeném, ⁹ v 60. letech stále ještě byla značná, a to právě v ohledu jazykovém (značná část národního společenství měla české jazykové školení jen elementární a v dospělém věku se s národně integrující existenční formou jazyka, tj. jazykem spisovným, dostávala do kontaktu téměř výhradně prostřednictvím žurnalistiky, popř. krásné literatury). V Sabinově případě k tomu přistupuje ještě další fakt - spisovný jazyk se tenkrát na veřejnosti realizoval především ve své formě grafické; teprve postupně (a značně pomalu) pronikal ⁴ do veřejného života spisovný jazyk mluvený. Dělo se to především činností přednáškovou. O Sabinovi přitom víme, že byl řečníkem velmi aktivním a produktivním; ve svých nesčetných přednáškách na kulturní a politická témata byl jedním z těch, kteří v té době šířili znalost spisovného projevu (nehistorickou analogií bychom to mohli při-

rovnat k vlivu, který dnes nepřímo na úroveň mluvené veřejné komunikace mají hromadné sdělovací prostředky).

Víme-li tedy, že už kvantitativně byl ~~vliv~~ Sabinův jazykově výchovný vliv ohromný, tím více nás láká otázka, jaký byl po stránce kvalitativní. Aspoň zčásti můžeme odpověď dostat rozborem Sabinova novinářského a literárního díla. V tomto směru však nemáme až dosud ani zdaleka dostatečné množství přípravných materiálových studií a poznatků. Jazyk Sabinův byl kdysi sice paušálně, ale na základě rozsáhlého předběžného poznání jeho díla odsouzen: "Kvasí tam (sr. v Sabinově předběžné umělecké próze) i Sabinův český sloh, jemuž skladatel po stránce mluvnické a frazeologické nedoučil se do smrti; cizí prostředí, v kterém prožil nejvnímavější léta svého života, a chvat, s jakým po novinářsku, zpravidla na výdělek, odbýval své práce, zavinily, že dikci Sabinovu houfně znešvařují zvláštnůstky s důsledností až komickou. ("Jal se říci, širá tma, mnoho lidí, padni v bídu a poznáš lidé, někomu přizvučiti, na tváři se mu značí bol, druh druhá sledí, skřípá zubami, vstupuje do vojště") atd. jsou perly jen namátkou vybrané; skloňování zájmen, vazby přechodníkové atd. zůstaly Sabinovi neproniknutelným tajemstvím, a dokonce i v rozlišování i a y stojí na stanovisku pravopisu t.ř. "zjednodušeného".) Po té stránce nelze si představit větší protivy, než byla např. mezi stylistou Havlíčkem a vstevníkem jeho, stylistou Sabinou."¹⁰ Máme dobré důvody - které předvedeme dále - tento jednoznačný odsudek odmítnout. Velcí představitelé naší pozitivistické literárněhistorické školy, J. Vlček stejně jako J. Jakubec, neměli obvykle tam, kde posuzovali jazykově slohovou rovinu slovesné tvorby, příliš šťastnou ruku, jejich axiologická báze byla v těchto případech v rozporu s obecným vývojovým diachronním základem jejich metody, poplatna nazí-

rání značně statistickému, a navíc se opírala o ~~určitě~~ úzkoprsé stanovisko školsky chápané jazykové správnosti, jak ji obsahovala gebauerovská kodifikace zjednodušená pro potřeby učebnic. Svě představy a jazykové názory své doby prostě promítali do minulosti, a tím jim pak unikaly všechny pozitivní elementy posuzované dílčí jazykové struktury a jejich vzájemné spjatosti (proto se tak často omezovali na výčet "perel namátkou vybraných", které klasifikovali jako chybné). Pokud jde o Sabinu, je třeba korigovat ještě jeden soud, který se z tohoto pramenu rozšířil a který se drží dosud: jde o negativní vliv, který měl na kvalitu Sabinovy literární práce chvat a nutnost vyrábět "chlebovou" literaturu. Jistě, nelze tento vliv popřít zcela, Sabina byl ~~první kulturní pracovník u nás, který se li- výhradně literaturou, a to převážně mimo stálý zaměstnanecký poměr; teraturou živil, v té době na dlouhém exilu zcela na volné noze;~~ jeden z mála literátů té doby u nás, kteří se ^{živil} ~~první kulturní pracovník u nás, který se li- výhradně literaturou, a to převážně mimo stálý zaměstnanecký poměr; teraturou živil, v té době na dlouhém exilu zcela na volné noze;~~ často v chvatu pracoval a často pracoval jen nebo převážně proto, že musel vydělat peníze; toto nejisté postavení s sebou neslo i rysy bohémství, jistého odstupu od ostatní společnosti i někdy od vlastního díla, ale v zásadě měl Sabina ke své tvorbě postoj velmi odpovědný. Je to pochopitelné u muže, který byl "nejznamenitější publicista a beletrista český" své doby - alespoň ve svém romanticky hypertrofovaném sebevědomí.¹¹ Lze to prokazovat i u materiálové báze jeho tvorby - např. v rozporu s rozšířeným míněním o nedostatku "solidních dějepisných studiích" přípravných pro jeho Obrazy ze 14. a 15. věku¹² je Sabinovo prohlášení dokonce před ^{institucí,} ~~obrazem,~~ na jehož ^{ještě} soudu o kvalitě jeho díla mu mohlo záležet minimálně, totiž před hradčanskou vojenskou vyšetřovací komisí, že pro svá beletristická díla historická sbíral data, a to v takovém rozsahu, že z nich mohl vytvořit ^(o husilství) zvláštní samostatnou práci historicko-publicistickou.¹³ Sabinova vlastní proklamace toho druhu může být

ovšem stěží - při obecné známosti notorické Sabinovy nespolehlivosti faktografické, zvláště pokud jde o jeho osobu (viz i dále, s. ✓) - pokládáno za nezvratný důkaz, můžeme však naštěstí Sabinovu všestrannou péči ^{o publikovaná díla} doložit zcela nesporným ^{ým} důkazem ad oculos, a to dokonce případy, kdy zpracovával pro tisk texty, které ~~byly~~ ani neměly vyjít pod jeho jménem (srov. dále výklad na s. ✓); i tehdy věnoval úrovni své práce, včetně její složky jazykové, pozornost velmi značnou.

Pozitivní poznatky o Sabinově díle z hlediska jazykového přinesl zatím jediný badatel, a to J. Novotný.¹⁴ Soustředil se zatím jen na některé složky, zvláště na stavbu souvětí v Sabinově díle a na některé jevy lexikální (substantivní a adjektivní složeniny); na základě své znalosti celkového rázu Sabinova jazyka podal ^{mak} i jeho globální charakteristiku. Pro informaci budeme jeho výsledky stručně reprodukovat:

Sabinův jazyk a styl se během jeho dlouhé tvůrčí činnosti vyvíjel; v ~~jakém~~ podstatě lze v tomto procesu rozlišit dvě období, předělem mezi nimi je doba Sabinova věznění v l. 1849-57. V prvním období je jeho ^{jazykový styl} ~~styl~~ charakterizován tendencí k vysokému stylu, jehož strojenost ostře kontrastuje s jazykem běžně mluveným (Sabinovo směřování má tedy opačné znaky než tendence jiných významných literárních tvůrců 40. let, např. J. K. Tyla, AS).

V druhém období lze konstatovat znaky svědčící o směřování k větší jazykové slohové životnosti (průkazné je to v oblasti souvětí - ustupují větné typy a konstrukce dodávající textu zabarvení patetické a pompézní, sloh přestává být samoučelně ozdobný a mnohomluvný). J. Novotný vidí v těchto procesech vnější jevové projevy hlubinného procesu demokratizace jazyka a pokládá ho za dílčí složku Sabinova vědomého úsilí o demokratizaci literatury, jak ho programaticky vytyčil

v r. 1848. Obsahem této demokratizace jazyka je podle Novotného "vytváření literárního jazyka blízkého živému jazyku mluvenému" (zdúr. AS). Vývoj však nebyl jednoduchý přímočarý proces, v němž jedna kvalita byla prostě nahrazena kvalitou druhou; v některých jevech byl pozdější proces občas anticipován už v prvním období, jinde se naopak objevily regrese, popř. i omyly (ten J. Novotný vidí např. v "jazykovém naturalismu" Věčného ženicha).

Obraz Sabinova jazyka a stylu se však podle J. Novotného komplikuje v 60. letech - platí sice základní teze o odklonu od starého, archaizujícího a patetického stylu, ale přitom roste úloha prostředků čistě spisovných, zřetelně diferencovaných od analogických prostředků jazyka běžně mluveného plnících touž funkci. V tom vidí J. Novotný projev širšího obecného směřování k vyhrocené spisovnosti a pokládá ji ve shodě s některými dřívějšími pracemi i ideologicky - spojuje ji s "rostoucí národní hrdostí" a snahou vyrovnat se i "vysokou úrovní" spisovného jazyka "jiným, již vyspělým národům"; tím sílí v tomto období reprezentativní funkce spisovného jazyka (Sabina se tedy v principu v tomto období - na rozdíl od období prvního - zapojuje do obecnějšího dobového jazykově slohového směřování, AS). Vrchol jazykové a slohové tvůrčí aktivity nachází Novotný v Oživených hrobech - zde Sabina dospěl k poměrně živému literárnímu jazyku, zbavenému archaismů i vyřazených znaků knižních, a naopak úspěšně využívajícímu i prvků jazyka běžně mluveného, které se chápaly už jako hovorové.

V jednom bodu zasluhuje Novotného konstrukce další úvahy a výzkumy. Její autor předpokládá, že Sabinův jazyk se od 60. let dostává do obousměrného kontaktu s "tehdy již se šířící a konsolidující hovorovou češtinou", že je jí ovlivňován a zároveň se na jejím uplatnění podílí; to se týká podle auto-

ra zvláště Oživených hrobů.

K tezí tohoto druhu nám chybí a bohužel bude asi už vždy chybět přímo pozorovatelný a analyzovatelný materiál, musíme se spokojit s fakty sekundárními. A ty se zdají nasvědčovat spíše tomu, že hovorová (což je v tomto případě konverzační) čeština byla v tomto období ještě stále v samých ^{zá}základech. Ukazuje to rozbor jazyka dramatu i přímých řečí v próze směřující k realismu. Zatímco tam, kde se mohl spisovatel opřít o jazykovou realitu lidové, nespisovné konverzace městské i venkovské, dosahoval už od 40. let často významných úspěchů a vytvářel jazykově estetické hodnoty trvalejší platnosti (např. v Tylových báchorkách a dramatických obrazech ze současného života - srov. zvl. Paličovu dceru, ve vesnické próze K. Světlé, v povídkách Hálkových a Nerudových); ^{avšak} ~~nikdy~~ tam, kde jazykovou fólií v životní realitě měl být ^{reálný} jazykový styk vzdělaných vrstev, tvůrčí umělecký proces stále ještě visí ve vzduchoprázdnu a výsledky mají výrazný ráz umělé konstrukce (srov. pražské romány a povídky Světlé, romány Pflagra Moravského, ba i dramata Bozděchova, který v tomto směru dospěl nejdále; tento stav se zcela nevyřešil ještě ^{ani} mnohem později - jako příklad lze uvést např. ještě Raisova Pantátu Bezouška z r. 1894, jehož umělecká neúspěšnost je mimo jiné i následkem ostré disonance mezi přirozeným, barvitým projevem titulního hrdiny a zcela neživotným, papírovým a nepřirozeným způsobem vyjadřování jeho vzdělaného pražského syna a jeho rodiny). Obdobný obraz dostáváme pro 60. léta i z nepřímých svědectví, a to i tam, kde se týkají vůdčích skupin tehdejší kulturní a politické české veřejnosti. Připomeňme tu důležité a zajímavé svědectví z memoárů R. Tyršové: ¹⁶ pro pražskou národní společnost 60. let, zvláště pro její ženskou složku, byla česká konverzace svým způsobem politický úkol, ale zá-

roven to byla muka. Nedostávalo se potřebných výrazů, frazeologických obrátů, zvláště zdvořilostních, "většina paní tehda v konverzaci zadržovala po německu". ^{Mnohé} ~~Wortwände~~ z nich pocházely z rodin sice českých, v nichž se však česky nechtlo a v nichž jakýkoli kontakt se spisovným jazykem byl nulový. Česky nedovedla plynne konverzovat např. ani žena známého politika F.A. Braunera. - Bylo nutno se koncentrovat na formální stránku projevu, a proto tam, kde byl mluvčí zaujat hlouběji sdělovacím obsahem, přecházel automaticky na jazykovou bázi německou. Bilingvismus byl v této společnosti ~~základním~~ ^{běžným} jazykovým stavem, přičemž často dominoval jako základní jazyk německý. Dámy jako hraběnka Eleonora Kounicová nebo K. Světlá, které byly v české konverzaci sběhlé, ~~vzbuzovaly~~ ^{vzbuzovaly} obdiv; ostatní se na společenském setkání, kde se mělo mluvit česky, předem připravovaly (některé braly proto české kondice, např. u V. S. Tomička, autora nejrozšířenější tehdejší české mluvnice) a chvěly se obavami před přítomností "vážného, suše zdvořilého" F. Palackého, před nímž bylo třeba "dávat pozor na volbu slov a užívání pádů" - což mívalo nakonec zase ten následek, že se "přepínalo" na jazykový kód německý. (Máme sice po ruce vzácný literární dokument velké hodnoty, který ukazuje na existenci pružného a přirozeného konverzačního jazyka vysoké úrovně - jsou to listy B. Němcové -, avšak i v tomto případě lze analýzou prokázat jako jeho bázi jazyk běžně mluvený, ~~ne-~~ ^{ne-}spisovný.) Retardačním momentem pro vznik, stabilizaci a šíření přirozené konverzační češtiny na spisovné bázi byla do značné míry i archaizující kodifikace, a její negativní působení průběhem druhé poloviny století sílilo (zvl. vydáváním Brusů). Spisovný jazyk v psané formě se sice propracovával a rozvíjel, konverzační hovorová čeština však byla vlivem společenských okolností i traumatizujícího velkého rozestupu

mezi spisovnou kodifikací a jazykem běžně mluveným spíše proklamovaný úkol než živá realita. Můžeme sice postihnout nepřímé náznaky, že tohoto volního úsilí o rozvinutí spisovné konverzace se programově účastnili i literáti té doby, např. J. Neruda, který odmítal jako nástroj konverzace češtinu obecnou a volal po tom, aby se spisovný jazyk stal nástrojem i neveřejného jazykového styku vzdělaných vrstev a sám patrně tento požadavek ve své jazykové praxi uskutečňoval, avšak běžná praxe mu byla stále vzdálena.¹⁴

Jsou tedy důvody pro to, abychom kauzální vazbu mezi jazykovou realitou a jejím obrazem v literatuře, popř. odrazem v beletristické produkci (např. žurnalistické) viděli opačně. Při slabosti tehdejší hovorové češtiny byla ona tzv. demokratizace jazyka v umělecké i neumělecké literatuře produktem tvůrčího úsilí, jistým konstruktem, předobrazem toho, co se mělo v jazykové komunikaci mluvené teprve uskutečňovat. Tím se hodnota toho, čeho dosáhl např. i Sabina v Oživených hrobech (a do jisté míry i jinde, např. v románu Morana), jeví v jiném světle. Inspiračním jazykovým zdrojem byl primárně stále nespisovný jazyk běžně mluvený, a na něm se vytvářel vlastní, literární obraz spisovné konverzace. Dosáhl-li Sabina a někteří jiní spisovatelé té doby, např. Neruda ve fejetonech, úspěchu, který si zachoval působivost dodnes, lze v tom vidět jednu z významných položek úspěšného uskutečnění jejich jazykového programu.

Existuje však ještě jedna plodná cesta, jak proniknout k Sabinovu jazykovému ideálu a programu; je jí soubor faktů, které poskytuje textologie. Sabinovy představy o jazyku, o hodnotách připisovaných jeho jednotlivým jevům i o směru, kterým by se měl vývoj spisovného jazyka ubírat, jsou postižitelné tam, kde redigoval nebo upravoval po jazykové stránce

texty jiných autorů. Máme k dispozici celý soubor takových textů; jejich rozsah i míra zásahů plně dostačuje k tomu, aby bylo lze rekonstruovat Sabinovo nazírání na jazykové otázky jako celek. Z hlediska metodologického je podstatné to, že základním textovým materiálem, na nějž se jako druhá rovina navrchovaly Sabinovy úpravy, byly jak práce významných slovesných tvůrců (M. Z. Poláka, K. H. Máchy, B. Němcové, K. Havlíčka), tak osobností i z jazykového hlediska druhořadých, reprezentujících běžnou průměrnou spisovnou jazykovou praxi (J. E. Sojky), a že zároveň jde o texty reprezentující v několika průřezech celý obrozenský jazykový proces od let desátých do první poloviny 60. let.¹⁸

Tyto zásahy se týkají všech jazykových rovin; podáme nejdříve jejich přehled:

1. Některé úpravy v grafické rovině směřují k důslednému uplatňování a dodržování pravopisné kodifikace (zýtra > zítra, blištit se > blyštit se), mění se předpony a předložky s, z, a to vcelku ve směru k dnešnímu stavu (sesílit > zesílit; spropadený > zpropadený atd.), ale také opačně, ve směru k vytvoření souladu mezi grafickým a fonickým obrazem slova (způsobit > spůsobit apod.), přizpůsobují si přejatá mezinárodní slova domácí grafické soustavě, např. (nesoustavným) odstraňováním geminovaných grafémů (opposiční > oposiční, kollega > kolega), nebo se naopak restituuje stav výchozí, např. v psaní i/y (ídilla > idyla), v psaní vlastních jmen (Robespierre > Robespierre) apod. Značnou pozornost upravovatele poutala problematika hranic slov v písmu - v protikladu k běžné dobové praxi chápal jednoslovně značný počet spojení, která nabývala povahy spřežky { přísllovečné, předložkové }, např.: na polo > napolo, v zadu > vzadu, na mnoze > namnoze, přede vším > především; u prostřed > uprostřed, který koliv > kterýkoliv), je-

noslovně chápal i ustalující se výrazy spojkové (jest-li > jestli; proto že, popř. proto, že > protože); naopak **rušil** zastarávající způsob psaní předložky, popř. zájmena dohromady s kondicionálními tvary slovesa být (žeby > že by apod.); objevují se však i úpravy opačného směru, svědčící o dvojslovném chápání (navždy > na vždy, beztoho > bez toho). Zásahy v psaní velkých písmen nejsou časté, avšak mají svou váhu obsahovou; ruší se v přímých řečích velké písmeno u osobních a přivlastňovacích zájmen, pokud se týkají osob ideových odpůrců: Váš > váš; stejně tak jako se ruší majuskule u slov Bůh, Boží.

Příznačným rysem osobního stylu v grafické rovině je zásadní a téměř zcela důsledný odpor ke zkratkám; rozvádějí se v plná pojmenování, nebo se nahrazují jinými pojmenováními (týká se to zkrácených apelativ: zák., tisk., p., prof., dr., a pochopitelně zvláště zkratk ~~uznávaných~~ rodných jmen: P. > Pa-vel, Alois. Krásovi > Aloisovi Krásovi; zvláště jsou rozváděny zkratky méně obvyklé, jako sn. ř. > sněm říšský a iniciálové zkratky, popř. zkrácená pojmenování vlastní: N. N., popř. Nár. nov. > Národní noviny; s tím souvisí i tendence místo číslic užívat v textu plných pojmenování (za 10 minut > ...de-set..., apod.). Předmětem pozornosti, i když nesoustavné, byla při úpravách interpunkce; upravovatel postupoval často zcela mechanicky (např. rušil čárku před každou spojkou a), v jiných případech zřejmě naznačoval odlišné chápání v kladení pauzy (např. u volných větných členů). Závažné jsou zásahy do psaní uvozovek a závorek, ty však mají už většinou motivaci obsahovou a ideovou.

roviny

2. Významné jsou zásahy ~~do~~ ^{roviny} ~~zvukové podoby~~. Programově se odstraňují hláskové podoby internacionalismů ukazující na zprostředkovací úlohu němčiny a typické pro běžně mluvený jazyk (konštituce > konstituce, študium > studium atd., - ojediněle zůstaly však i podoby nezměněné, např. inštan^{ce}), stejně jako zakončení -ť, popř. i -ď u ženských substantiv (bolest > bolest, čest > čest, výpověď > výpověď apod.). V souladu s dobovou normou se upravuje podoba čtyři > čtyry (pokud se nevztahuje k mužským životným substantivům). Náslovné ou- se mění v ú-, zvl. u jmen se základem ouřad- (ouřední > úřední), obdobně ouči-^{lsák}nek > účinek apod. (jsou i ojedinělé zásahy opačného směru). Podoby smejšlí, skrejvá se mění v smýšlí, skryvá (P). Zúžené -í- se v základu slova restituuje na -é- (rozlíhat se > rozléhat se, střívko > střévko (P) atd.).¹⁹ Velmi podstatné a signifikantní jsou úpravy kvantity, v souhlasu se skutečností, že právě kvantita byla jedním z nejcitlivějších míst vývoje obrozenské normy. Především se v upravovaných textech ve velkém rozsahu ² (zavádí ¹ kvantita), v souhlasu s vývojovým směřováním novočeské ortoepické normy (přislušet > přislušet, upřimný > upřímný, jmeno > jméno, leto > léto, oblekl > oblékl (i P), pohledl > pohlédl, ~~zavádí~~ způsoby > způsoby (M) ~~jinák~~ jinák (P), ~~krýjí~~ krýjí (P); označuje se vyslovovaná délka infinitivů: převezti > převéztí, naditi se > nadítí se); naopak se krátí kvantita ve slovech jako ňadra / apod., u slovotvorného typu jmen na -tel (dobývatel > dobyvatel apod.). Najdou se však i případy opačné, tj. úpravy jdoucí proti směru vývoje; všechny však lze vysvětlit doznívající tendencí - v obrození velmi silnou - vyrovnávat kvantitativní poměry v základech slov téže slovní čeledi (zrada > zráda, srov. zrádce, další > dálší, srov. dále, zdárný > zdrný, srov. zdar, lije > líje, srov. lít apod.).
kníha (M), ními (M), jinák (P), krýjí (P)

VF

V případech úprav, kde dnešní čeština má spisovnou dubletu, sledoval upravovatel většinou předpis Jungmannovy kodifikace (dveře > dvěře). Nestabilitnost obrozené kvantity, doznívající ještě i v druhé polovině století, měla za následek, že se i v tištěných textech objevovaly poměrně často podoby nekorrektní nebo umožňující dvojsmyslnou interpretaci; v těchto případech upravovatel zasahoval velmi pečlivě a důsledně (prácička > prácička, tj. "malá práce", neustál se šklebiti > neustal..., poháněl ústavu > pohaněl..., apod.) Celkem nesystematicky a ojediněle zaváděl označení vyslovované délky v cizích slovech (organ > orgán), důsledně měnil Horvat > Horvát. K příznačným rysům upravovatelova idiolektu patřila tendence k dalekosáhlé vokalizaci neslabičných předložek (z dvou > ze..., v zlém > ve..., v službě > ve..., atd.; ojediněle - a v případech shodných s vývojovým směřováním - odstraňoval však vokalizaci v případech jako ve krvi > v...). v své kronice > ve své...

Zcela ojediněle je zásah motivován důvody eufonickými (k povolání jeho ho připravovali - "jeho" vypuštěno, apod.).

3. Změny v rovině formálně morfologické probíhaly v několika různých směrech. U substantiv maskulin se odstraňovaly některé koncovky zastarávající (2. p. národu > národa, oblouka > oblouku (P), 6. p. pl. ostrovích > ostrovech apod.) a zaváděly se koncovky "spisovnější" (na sněmu > sněmě); u feminin se preferovaly koncovky typu "píseň" (v mezech > mezích apod.), jiné změny byly vyvolány spíše osobní preferencí (dávala se přednost podobě 1. p. pl. na -ové před -i: básníci > básníkové, podobě 3. p. sg. na -ovi (redaktoru > redaktorovi apod.). Někdy se v 2. p. pl. maskulin zaváděl "spisovnější" tvar na -ův místo -ů (Husitů > Táborův). Zastarávající norma se držela v případech substitucí typu sankce > sankcí, stejně jako v důsledném zachování tvrdého skloňování adjektiva cizý. Naopak

Kodifikace
i 10.
dopo-

v skloňování číslovek 2, 3, 4 se občas zaváděly tvary shodné s jazykem běžně mluveným (dvěma > dvoum¹⁹ apod.). Dalekosáhlou péči věnoval upravovatel tvarosloví (a i slovotvorné stránce) zájmen, jak osobních (např. úpravami typu 4. p. jehož > jejž) a přivlastňovacích (např. jich směr > jejich...), tak zvláště ukazovacích, především zájmena týž, * u něhož se spisovná kodifikace neopírala o živou normu (např.: tož heslo > totéž..., v též schůzce > v téže..., tohož zákona > téhož...; po tomž čtení > po tom..., apod.); tendence k zespisovnění se projevovala náhradami kratších tvarů zvratných zájmen delšími v nepříznačném postavení (předráždit si žaludek > ...sobě.. apod.). V oblasti sloves sledovaly úpravy dost důsledně záměr prosadit kodifikaci (např. 3. os. pl. chtějí m. chtí, důsledné rozlišování sloves typu sázet X prosit, trpět (i v P) apod.). Pokud jde o zakončení infinitivu, lze registrovat úpravy v obojím směru, kvantitativně však naprosto převládají substituce typu být > býti. Z obdobného motivačního zdroje plyne i častá úprava tvarů 3. os. préterita, do nichž se dodává tvar pomocného slovesa (umřel > umřel jest); paralelně s tím se nahrazují i tvary složeného pasíva s elipsou pomocného slovesa tvary explicitními (v Uhřích rozdmýchána válka > ...rozdmýchána jest...)

4. V rovině morfologicko-syntaktické lze vytknout také několik příznačných jevů. Především lze pozorovat výrazný sklon, pokud jde o konkurenci slovních druhů, preferovat vyjádření pomocí adjektiva na úkor adverbia (typu: vše marně > vše bojeování marné, slunce nekaleně líbalo > ...nezkalené..., výrok porotní byl jednohlasně > ...jednohlasný; přátelé, jakož byli... > ...jací..., někteří s více, někteří s méně štěstím > někteří s větším, někteří s menším štěstím (M) apod.). V jmenném adjektivním predikátu se dává přednost tvarům jmenným, a pokud složeným, tedy v instrumentálu. Ve shodě s kodifikací se upra-

vuje plurálová shoda u neuter (své ramena > svá ramena (P)).
Jedním z nejvýraznějších rysů spisovného idiolektu upravovatele-
lova vůbec je velice důsledné zavádění tvarů plukvamperfekta
v indikativu i kondicionálu. Naopak značnou averzi prozrazují
zásahy vůči prezentu historickému. Poměrně pečlivě se při pro-
cesu úpravy sledoval vid slovesa, většina těchto úprav má však
dosah i pro obsahovou a ideovou rovinu textu; mezi úpravami
se vyskytují i dokonavé infinitivy ve spojení s inchoativním
slovesem jmout se (tento způsob vyjádření ^{ne} patřil ^{wiak} mezi ~~výrazné~~
^{vlastní} znaky ²⁰ idiolektu upravovatele). Drobný, leč pro upravovatele
příznačný typ posunů pozorujeme v oblasti kategorie mluvnic-
kého čísla; poměrně často se nahrazují singulárové tvary sub-
stantiv plurálovými, přičemž motiv je v zesílení "logičnosti"
textu (jde o pojmenování substance skládající se jakoby z více
jednotlivin"), např.: Porota odejde > Porotci odešli; život
poslanců byl v nebezpečí > životy..byly/...; noviny nejrozma-
nitější tendence > ...nejrozmanitějších tendencí; mnohý veli-
ký palác > mnoho velikých paláců (P).

5. Jistý počet zásahů se týká i jevů slovotvorných. Lze
pozorovat tendenci přesněji rozlišit některé sémanticky už
diferencované slovotvorné typy (stanovisko > stanoviště, ve
významu místním apod.), osobní preferenci některých slovotvor-
ných typů (abstrakt na -itost, jako celost > celitost, zákon-
nost > zákonitost) a výraznou snahu měnit typ) adjektiv ^{(sklónování u} -
v rozporu s dobovou kodifikací, a někdy i s ustalující se nor-
mou (typ žalářný > žalářní, pravidelní > pravidelný (P), ale
ručniční > ručničný (P), hedvábný > hedvábní (P)). Některé úpra-
vy stabilizují slovotvornou podobu přejímaných slov, např.
materielně > materiálně, filiála > filiálka apod. V ostatních
případech - většinou u slov nechebných slovních druhů - šlo
při úpravách o rozhodování mezi dvěma slovotvornými variantami
> ve významu "dodržování zákonů"

mi; většinou se substitucí uplatňovala podoba "spisovnější", méně obvyklá v běžném jazykovém styku (takřka > takořka, tenkrát > tenkráté, jenom > jen atd.), odstraňovaly se však podoby nabývající zřejmě už příznaku archaičnosti (stranu > stran (předl.)) nebo podoby, kdy synsémantický výraz byl homonymní s tvarem výchozího autosémantického slova (vzdor > navzdor (předl.)²¹). V některých případech se rozpory mezi tendencemi, které působily na ustalování spisovné normy na poč. druhé poloviny století, projeví v kolísání, které vedlo k úpravám oběma směry (např. disjunktivní nebo > neb, ale i neb > nebo) nebo k opravám podob méně obvyklých (např. poznenáhle > poznenáhla). Touž nerozhodnost mezi tendencemi k výlučnosti a k demokratizaci prozrazuje i poměr relativních slov s partikulí -ž a bez ní: úpravy probíhají oběma směry, převažují však případy, kdy se -ž vypouští (kterýž > který, kdož > kdo, kdež > kde atd.)

Poměrně značný je i počet úprav v prefixaci sloves; někdy jde o volbu přesnější významové nuance, jindy o volbu podoby méně exkluzivní (předzvídat > předvídat, apod.), jindy konečně o volbu podoby, které autor úpravy dával přednost (např. substituce jako čekat > očekávat).²²

6: Úprav týkajících se lexika je velké množství, převažují však ty z nich, které jsou primárně inspirovány motivy obsahovými a ideovými (s jazykově slohovou charakteristikou osobnosti upravovatele souvisí to, že často jde o volbu výrazu

expresivnějšího, hodnotícího nebo intenzifikujícího jako: vo-
lat > jásat, čistý > žhoucí, jindy o výraz přesnější, z hledis-
ka komunikačního "logičtější").

Kromě toho je průkazná tendence k volbě lexika výrazněji
spisovného, knižního (dělat > činit, jen > toliko, není co (po-
chybovat) > nelze, ne > nikoli, přirovnávací a apoziční jako (ž-
to) > co, když > anť, pomalu > znenáhla (P)), avšak některé vý-
razy byly naopak odstraňovány, zřejmě jako už archaické nebo
příliš individuální (anobrž; pohrda > potupa apod.); zajímavý
je v tomto ohledu vztah upravovatele k slovesu dít: objeví-li
se v předloze, nahrazuje ho upravovatel synonymním a také kniž-
ním, ale méně exkluzivním slovesem pravit; v jiných případech
ho však sám do textu zavádí (např. jako náhradu za ^(stylově) velmi pří-
znakové verbum dicendi vyjevovat). Tendenci k zeslabení kniž-
nosti podpírají úpravy, kdy se tvary zájmena jenž substituují
zájmenem který. Upravovatelova pozornost byla často poutána
zájmenem veškerý: na jedné straně ho vypouštěl nebo substitu-
oval (např. adjektivem celý), na druhé straně ho jindy zase za-
váděl do textu sám - jediné možné vysvětlení vidíme ve snaze
jinak v textu rozdělit intenzifikační vrcholy.

Upravovatel nijak nebyl zaujat proti přejetým ^(různé) interna-
lismům, sám je do textu uváděl (např. protestovat, internovat
apod.), byl však velmi dobře poučen o puristických požadavcích
zaměřených proti germanismům a v praxi se ~~je~~ snažil respek-
tovat (položená otázka > daná...; držet slovo > dostát slovu,
odbyvat schůzi > schůze byla; spisovatel líčí. jak následuje >

expresivnějšího, hodnotícího nebo intenzifikujícího jako: vo-
lat > jásat, čistý > žhoucí, jindy o výraz přesnější, z hledis-
ka komunikačního "logičtější").

Kromě toho je průkazná tendence k volbě lexika výrazněji
spisovného, knižního (dělat > činit, jen > toliko, není co (po-
chybovat) > nelze, ne > nikoli, přirovnávací a apoziční jako (ž-
to) > co, když > anť, pomalu > znenáhla (P)), avšak některé vý-
razy byly naopak odstraňovány zřejmě jako už archaické nebo
příliš individuální (anobrž; pohrda > potupa apod.); zajímavý
je v tomto ohledu vztah upravovatele k slovesu dít: objeví-li
se v předloze, nahrazuje ho upravovatel synonymním a také kniž-
ním, ale méně exkluzivním slovesem pravit; v jiných případech
ho však sám do textu zavádí (např. jako náhradu za ^(stylově) velmi pří-
znakové verbum dicendi vyjevovat). Tendenci k zeslabení kniž-
nosti podpírají úpravy, kdy se tvary zájmena jenž substituují
zájmenem který. Upravovatelova pozornost byla často poutána
zájmenem veškerý: na jedné straně ho vypouštěl nebo substitu-
oval (např. adjektivem celý), na druhé straně ho jindy zase za-
váděl do textu sám - jediné možné vysvětlení vidíme ve snaze
jinak v textu rozdělit intenzifikační vrcholy.

Upravovatel nijak nebyl zaujat proti přejetým ^(rnac) interna-
lismům, sám je do textu uváděl (např. protéstovat, internovat
apod.), byl však velmi dobře poučen o puristických požadavcích
zaměřených proti germanismům a v praxi se ~~je~~ snažil respek-
tovat (položená otázka > daná...; držet slovo > dostát slovu,
odbývat schůzi > schůze byla; spisovatel líčí, jak následuje >
...takto, jeden > někdo (P), pozůstávat z něčeho > záležet
z něčeho (P) atd.), třebaže se proti těmto principům publicis-
ticky vyslovoval.²³ Z okrajových jevů připomeňme odpor k po-
češťování rodných jmen (Ludvík Štúr > Ludevít..., apod.)
a k nadměrnému užívání verbálních substantiv. ^(upravovatel)

a k nadměrnému užívání verbálních substantiv.

Upravovatel

Poměrně hojně měnil/lexikon

Polákův (být vysazen něčemu > být vydán něčemu, váhorovnost > rovnováha, položení > krajina, skotovodní > kočovní (národové), pozorovat někoho jako něco > považovat někoho za něco, atd.), občas i Máchův (tehdy > tedy, spíš > nyní, zůstávám > trvám atd.); uváděl zřejmě podle svých představ jejich texty do sou-
ladu s novější lexikální normou, popřípadě je (podle svých představ) slohově precizoval nebo diferencoval.

7. Rozsáhle se zasahovalo při úpravách v rovině syntaktické. Upravovatel dával přednost předmětovému genitivu včetně genitivu záporového (vymáhat něco > něčeho, nezakusit co > čeho, apod.), často korigoval užití předložkového výrazu (opravou rekce, např. vyjma s Gen. > Ak.; zavedením předložky jakožto explicitního ukazatele vztahu, např. být chován delší čas > ...po delší čas, mít následek > mít za následek, užitím jiné, sémanticky přiléhavější předložky nebo předložky obvyklé v jistém stylovém okruhu, např. zákon z r. 1803 > ...od r. 1803, podle uzance administrativního stylu napodobujícího němčinu, promluvit na někoho > ...k někomu (P)).

Jiné úpravy směřují k uvolňování těsnosti syntaktických vztahů. Zmíněná už nechuť k substantivu verbálnímu se někdy projevuje jeho náhradou volnější infinitivní vazbou (úkol chránění > úkol chrániti), řetězovým posunem se opět někdy infinitivní vazby nahrazují vedlejší větou (nemít síly opřít si > nemít tolik síly, aby...). Charakteristickým znakem jazykových představ upravovatele je jeho vztah k přechodníkovým vazbám. Kromě toho, že občas koriguje užitý přechodník, pokud jde o jeho formu, a to ve shodě s kodifikací, poměrně často přechodníkovou vazbu ruší; nahrazuje ji někdy odpovídajícím slovesným adjektivem (záležejíc > záležící, přišedše > přišedší, apod.), jindy větou vedlejší nebo větou hlavní; přitom však dovedl ocenit výhody, které kondenzační vyjádření přechodníkem spisovnému vyjadřování skýtá, mnohé přechodníkové vazby ponechával a někdy jim i nahrazoval hlavní větu souřadného souvětí, pokud z hlediska slohového působila příliš primitivně. Jiným typickým znakem jsou úpravy nahrazující neosobní pasívní konstrukce osobním aktivním vyjádřením.

Rozsáhlé úpravy zasáhly i stavbu souvětých celků; uplatňovaly se přitom dvě protichůdné tendence - jednak se spojova-

ly samostatné celky ve vyšší, rozsáhlejší útvary, jednak se naopak rozsáhlá souvětí rozdělovala na několik celků kratších a skladebně jednodušších. Obojí tento typ změn je však obvykle velmi jasně motivován - v prvním případě jde o to, aby byly v jeden syntaktický komplex spojeny výpovědi, které jsou součástí jednoho složitého myšlenkového komplexu, popř. aby vztahy mezi nimi byly explicitně vyjádřeny příslušným spojovacím výrazem, v opačných případech jde o to, aby se rozdělovaly příliš dlouhé celky, kde jednotlivé věty jsou jen juxtapozičně kladeny za sebou, takže vzniká nežádoucí stylový efekt aglutinačního navazování, typického pro běžný spontánní, ^{nekultivovaný} mluvený jazykový projev. S touto tendencí k preciznímu propracování syntaktické stavby souvisí i případy, kdy se text přestylizovává tak, že se souvětí s dvoustupňovou závislostí nahrazuje souvětím se závislostí trojstupňovou. Týmž princip je podkladem pro náhrady víceznačných spojovacích výrazů výrazy jednoznačnými (jak > jakmile, a > než, třeba > nechť by, apod.). Do textu se vsunují zhusta výrazy, jimiž se sémantika vztahů explicitně vyjadřuje (tedy, totiž, však apod.), stejně jako se hojně spojovacím výrazem blíže vymezuje nadvětný vztah. Příznačný je přitom upravovatelův vztah ke spojce i jako prostředku nadvětného spojení. Tento spojovací postup je slohově příznakový, má zřetelné knižní zabarvení (a měl ho i v polovině 19. stol.); užívalo se ho v té době často zcela mechanicky. Úpravy jsou v našem případě obousměrné (navozovací I se někdy ruší, jindy naopak zavádí), ~~tyto úpravy~~ však nejsou libovolné - ⁱruší se tam, kde jde o pouhou stylistickou manýru, zavádějí se naopak tam, kde je mezi dvěma větnými celky těsnější sémantický vztah.

Upravovatel dával v neuměleckých textech přednost nepřímé řeči před přímou (zřejmě proto, že je ^{to} intelektuálněji způ-

sob vyjádření), popř. "logičtější" zařazoval přímou řeč do syntaktické struktury uvozovací věty, kde to bylo možné (obyvatelstvo provolávalo: "Sláva!" > ... "Slávu!").

Z výchozího textu byla často odstraňována odkazovací zájmena - zřejmě z toho důvodu, aby se spisovný projev odlišil výrazně od projevu mluveného, který v češtině těmito zájmeny oplývá (v čemž se viděl nežádoucí vliv němčiny); jsou ojediněle však i případy opačné, a to tehdy, kdy zájmeno nemá funkci odkazovací a kdy je slohově na místě (I netrvalo dlouho > Netrvalo to dlouho; předložit si otázku s nejtrpčím citem > ... s tím nejtrpčím citem, apod.)

Slohovým motivem byl upravovatel veden i ve snaze odstraňovat opakované výrazy; týká se to především předložek (typ: v novinách a v časopisech > ... a časopisech, nic méně a nic více > nic jiného (M)), ale i případů jiných, kdy opakování intenzivizovalo vyjádření - v těchto případech úprava text většinou slohově ochuzuje. Do rozporu s touto tendencí se někdy dostávala stejně silně prosazovaná tendence rušit eliptické vyjadřování, zvláště pokud šlo o výrazy gramatické; proto se doplňovaly často tvary pomocných sloves apod. Táž snaha po explicitnosti a co největší logičnosti výrazu vedla upravovatele k hojným vsuvkám výrazů nebo spojení, která měla text sémanticky co nejvíce zbavit závislosti na situaci a kontextu.

8. Snad vůbec nejcitlivějším elementem jazykové struktury ve vývoji spisovné češtiny 19. stol. byl slovosled²⁴; to se tak v rozsáhlé míře projevilo v úpravě textů, které zde sledujeme. Úpravy slovosledné jsou velmi rozmanité, projevují se v nich často tendence zcela protichůdné, a to jak pokud jde o přesuny v základních slovosledných typech, tak v slohovém efektu, který je doprovází.

Předmětem pozornosti je v první řadě slovosled shodného

přívlastku (slohově příznaková antepozice neshodného atributu je už v tomto období v publicistických i uměleckých textech vzácností, srov.: některých obывatelů země české mravy, povahy a způsoby > mravy, způsoby a povahy některých obyvatelů země české (M)). Poměrně často se úpravou přesunuje shodný atribut za určované substantivum, a to jak v pozici na konci větného celku, tak uvnitř něho - motiv je zřejmě ve vyšší spisovnosti, příznakové knižnosti tohoto schématu (např. český lid povznášeti k pravdě > lid český..., Zdali tato opozice ...měla vésti k ... mírnosti > ...opozice tato...; Palacký ... podotknul..., tu že naše povinnost, bychom... hotovili se... > ...povinnost naše...; (vláda) na veškeré soustátí rakouské absolutistickým způsobem tolik neštěstí byla uvalila > ...způsobem absolutistickým..., apod.).

Ale ojedinělé nejsou ani zásahy opačné. Objevují se především tam, kde spojení má povahu (více či méně) jednoho sémantického celku, komplexního pojmenování (Lípa slovanská > Slovanská lípa; Jutrzenka krakovská > krakovská Jutrzenka apod.), ale objevují se i případy, kdy jde o zcela volné syntagmatické spojení - zde přesun zbavuje text příznaku spisovné výlučnosti, knižnosti, a sblížuje ho s jazykem běžně mluveným (např.: komora neměla více síly mužné s prospěchem se opřítí vládě > ...mužné síly...; (Havlíček) práva hájil národu do chvíle poslední proti... > ...do poslední chvíle..., práce ta > ta práce (M), apod.).

Zvláštní úlohu měla konstrukce s nekontaktovým postavením shodného atributu. Tento slovosledný model měl dlouhou tradici, už od dob vrcholné prózy renesanční; v obrozenské češtině byl znovu oživen a v umělecké próze estetizován (zvl. v slovosledných rytmizovaných klauzulích Polákových a Máchových).

V 60. letech jeho estetická působivost už zřejmě zanikla, zůstal jen silný příznak knižnosti, až archaičnosti. Proto se úpravami tyto slovosledné konstrukce ruší (např.: boj proti Němcům vášnivý podnikl > boj vášnivý proti Němcům..., atd.); jen zcela ojediněle se objeví případy, kdy úprava naopak tuto konstrukci vytvoří (a to v textu, který sémanticky nedává podklad pro patetickou stylizaci); zde jde zřejmě o rezidua starších slovosledných návyků (Šarvátky s cenzurou byly mnohé > Mnohé měl šarvátky s cenzurou).

Bylo-li substantivum rozvito současně dvěma shodnými atributy, projevoval upravovatel zajímavou snahu vytvořit slovosledné konstrukce symetrické tak, že jeden atribut předcházel, druhý následoval; úprava byla zřejmě spojena s efektem rytmickým (např. Všichni naši čeští deputovaní > ...naši deputovaní čeští; žurnály radikálnější naše > radikální žurnály naše, apod.; příznačné jsou dva zásahy ~~nutěné blízkosti~~, kde se syntagma naše řeč inverzí obrací v příznakové řeč naše, zatímco ^(zápětí) následující spojení řeč naše národní se naopak mění na naše řeč národní). Ojediněle se setkáme i s jiným typem změn, např.: ze středu tiché rodiny své > z loktů tiché své rodiny (zde je alespoň výrazně spisovné pořadí dvou anteponovaných atributů); avšak konstrukce shodná plně ^(slovosledným) se ^(typ) pro běžně mluvený jazyk byla počítována stále ještě jako příznakový, příliš hovorový, a objevoval se jako výsledek úpravy poměrně zřídka (cech ten literátský > ten literární cech).

Obdobné hledání vhodného plně spisovného slovosledného typu ukazují i úpravy postavení příklonek, zvláště reflexivního zájmena; úpravy většinou směřují k vyhraněnější spisovnosti přesunem příklonky do kontaktového postavení se slovesem, a je-li už ve výchozím textu v tomto postavení, přesou-

vá se alespoň za slovesný tvar (např.: bylo předzvídati, že se z Pražských novin stane list vládní > ... stane se..., Boroš se chce bránit > ... chce se...); opačný postup, tj. přesun příklonky do postavení podle rytmického principu, je zcela výjimečný.

V podstatě tytéž poměry jsou v postavení sponového a pomocného slovesa být (deputacím není přístup do sněmovny povolen > ... není povolen, apod.).

Zcela rozkolísáno se jeví v zrcadle úprav postavení určitého verba - starý princip, s ~~novou~~ ^(slovesa) koncovým postavením, měl už zřejmě příznak silné knižnosti, kromě toho působil na jeho rozklad pocit, že jde o slovosled výrazně německý (a ten se v českém jazykovém prostředí rozšířil i na věty hlavní), ale na druhé straně byl zřejmě stále ještě spojován s kultivovaným spisovným projevem jako jeden ^z jeho integrální ^{ch} příznaků. To se projevilo tím, že úpravy probíhají promiskue oběma směry (Co se ostatně často již řečené mírnosti týče, řekli jsme... > Co se ostatně týče...; k tomu ke všemu posloužilo tehdejší rozkvašení národů evropských > ... jimž tehdejší rozkvašení národů evropských bylo posloužilo; jedenkaždý z vás nemá vždycky příležitost > ... příležitosti nemá (M)).

Princip aktuálního členění se proto ^v ~~pos~~ ^ř ~~az~~ ^o ~~vo~~ ^l ~~al~~ poměrně pomalu a obtížně, a to nejspíše ještě tam, kde bylo možno využít subjektivního pořadu výpovědi pro obsahové a stylové záměry (např.: "Špatný voják," volá Havlíček, "který hrdinsky smýšlí jenom v čas pokoje..." Tak soudíme i my. I my tak soudíme.) Složitý proces přestavby slovosledné soustavy se naopak projevoval v tomto období, jak i sledované úpravy ukazují, někdy až zdánlivě chaotickou oscilací mezi různými slovoslednými konstrukcemi; často ~~to~~ ^{to} ~~to~~ ^{to} postihoval i pořad přechodných členů výpovědi - i ty byly rozmanitě přeskupovány,

avšak opět spíše v tom směru, aby slovosled spisovné věty byl diferencován od poměrů v jazyku běžně mluveném (jde o velmi četné drobné úpravy typu: ústavu... již dlouho... prach pokrýval > ...dlouho již...); složitost těchto posunů a jejich motivaci můžeme alespoň náznakově představit tímto příkladem:

Že hlavním pronásledovatelem Havlíčka pan dr. Alex. Bach byl a že on se o to zasadil, ho potrestati.../, to každému známo
> Že hlavním pronásledovatelem Havlíčka byl dr. Alex. Bach a že on o to se přičinil, ho potrestati.../, to známo každému.

*

Obraz Sabinova jazykově tvůrčího úsilí se stane plastičtější, jestliže výsledky získané textologickým postupem doplníme o rozbor materiálu, který skýtá jazykově stylistická analýza jeho vlastních slovesných projevů. Omezíme se tu na jevy z roviny, která je pro Sabinův styl mimořádně závažná, totiž na jevy slovotvorné povahy.²⁶ Pro Sabinu je příznačné užívání některých slovotvorných typů slovesných a adjektivních. Především v nebývale vysoké míře užíval (a to jak v beletrii, tak v publicistice) sekundárních prefigovaných imperfektiv (např. nakloňovat (se), pochopovat, oželovat, potěšovat (se), převracovat, svěšovat (hlavu), procitňovat (= probouzet se), probuzovat (se), zničovat, zkrajovat, udušovat, ukonejšovat se, uchopovat, ustvořovat, umořovat, uničovat, zvracovat, nalazovat, rozlušťovat, vynasnažovat se, vyličovat, vmisovat se, pobluzovat (spojující Sabinu s Máchou), rozvojovat se, uspořadovat, zahořovat; rozbučovat se, zchudobňovat, navnazovat; protivovat se někomu atd., a naopak v případech, kdy existovalo (tehdy i dnes) běžné sloveso typu 'kupovat', dával často přednost méně obvyklému nebo zcela nezvyklému slovesu jiné třídy, např. odhádat (proti odhadovat), uchváct (proti uchvacovat), oprávnět (proti opravňovat), přistoupat vy- (proti přistupovat, vy-), okouzlet (proti okouzlovat), odchýlet se, vyčouhat (proti vyčuhovat), ukrácet (proti okroužet něho, uklízet se (tj. uklidňovat se!), postoupat,

ti ukracovat), roznícet (proti rozněcovat), okrášlet (proti okrašlovat), ohlášet (se), vy- (m. ohlašovat, vy-), nápodobit (m. napodobovat, nikoli m. napodobit), sledit (proti sledovat), vydýchát, pro- (proti vydechovat, pro-). Sabinovo sloveso je i jinak po slovo tvorné stránce pozoruhodné. ~~Pro něho jsou~~ jsou pro něho příznačná taková ~~doložena i u~~ sabinovská slovesa jako vyvojit, vyvojovat (tj. vyvíjet), rudnět - zrudnět (tj. rudnout), ovřelit, orůznit, neobvyklá slovesa jako ovlájet něco (tj. „ovívat“), zaléskat se (lesknout se), zasmutnit (tj. sesmutnět), zaměřit něco (tj. zamýšlet, mít záměr), roztájet (m. roztávat), užásat někoho (tj. překvapovat, přivádět v úžas), stačovat m. stačit, zatloukat něčím (m. srdce zatloukalo citem), snážovat se, velmi málo frekventovaná slovesa pro děj opakovaný (pohovořivat, rozhovořivat se, poběhávat, zanevřivat, vysídlivat někam; v mnoha případech je obvyklá předpona substituována méně obvyklou: ustředit, ustřeďovat se (m. soustředit), vybouřit někoho (m. vzbouřit, jindy pobouřit), vybudit (m. probudit), olidnit (m. zalidnit), vypašovat (m. propašovat), označovat se něčím (m. vyznačovat se), vypřádat se (m. rozpřádat se), zapásnout (m. propásnout), uchytit (slovo) (místo zachytit, po-), zasmušlit (m. zasněžit), ubřednout v něčem (m. zabřednout), opružovat (m. vzpružovat), nadvládat (převládat), ukotvit (se) (m. zakotvit), zahostit se atd., nebo je užito slovesa bez prefixového (značit něco, tj. „zaznačit, zaznamenat“, značovat se něčím, tj. „vyznačovat se“), objevují se i slovesné individuální poetismy (a to i v publicistice), jako: „něco předsvítává někomu jako ideál“.

(zelela)
Zdaleka ne všechna tato slovesa jsou individuální novotvary Sabinovy; některá z nich jsou doložena i u jiných autorů - a je významná, že většinou to bývají mladší Sabinovi současníci, májovci (Neruda, Hálek, Světlá; Pflieger atd.). Pro Sa-

binu je však charakteristická vysoká koncentrace těchto slohově příznakových prvků a jejich neobyčejně velká frekvence. To má pak dosah i pro slohově sémantickou povahu jeho jazykových projevů. Sloveso, jako prvek dynamický, je ^{u Sabinu} neobyčejně zdůrazněno a tím ^{je} dynamizováno celkové podání obsahu. Zároveň se tím na povahu děje koncentruje pozornost vnímatele. Sabina jako by usiloval zachytit a jazykově fixovat i ty nejjemnější odstíny děje ^(čímž jeho) sloh nabývá na plastičnosti a nuancovanosti (např. ukonejšovat, vyličovat, rozlušťovat atd. je z hlediska nociónální sémantiky téměř totéž co konejšit, líčit, luštit - avšak sémantika prefixu ^{přec} ~~ukonejš~~ jen poukazuje k významu konce děje a navozuje představu jistého úsilí, intenzifikuje děj). Těmito slovesy, většinou ^{vypjatě} ~~ukonejš~~ spisovnými, se text slohově aktualizuje, slovesný výraz se vytrhává z běžných jazykových souvislostí, a často se zvyšuje i jeho expresivita.

Poznámka. Výrazně individualizovaná slohová charakteristika Sabinova slovesa jako index jeho stylu může mít dosah i pro problémy textologické. Není např. ^{dosud} vyřešena otázka autorství **■** stati Úloha kritiky z Národních listů (1863); tato nepodepsaná práce se tiskne v Sabinových spisech, ale někdy se připisuje i Grégrovi, popř. Nebeskému; ²⁴ jazykově slohové indície jako "(český národ) vysílen staletým udušováním" posiluje naše oprávnění připisovat ji i nadále Sabinovi, i když jako dubium.

S právě popsanou stylovou charakteristikou Sabinova slovesa souvisí těsně i jiné slovotvorné rysy ^{jeho slohu}. Připomeňme je aspoň ve stručném výčtu: jednou z domén stylové aktivity byla pro literaturu 19. století oblast dějových adjektiv (předpoklad pro to v jazykovém systému tvořila skutečnost, že tato oblast slovotvorné soustavy byla nedotvořena, probíhal - a probíhá

dodnes - v ní bouřlivý vývojový proces); Sabina i toho využil
 pro své slohové záměry - užíval hojně adjektiva neobvyklá ne-
 bo méně obvyklá, významově nuancovaná (např. směrný, úvažný,
zobyčejnělý, vynasnaživý,
 sesulý, odplulý, ~~obecný~~, pojímavý, činnivý, mlčivý, vníkavý,
záštvivý atd.), popř. užíval pro vyjádření pasivní dějové vlast-
 nosti adjektiv, která jsou svým obecným slovotvorným významem
 aktivní (např. rozhořčilý, popolštily, zakořenilý, pořadilý - také v cizích
 textech měnil nepodařený na nepodařilý -, dostihlý, tj. „dostižit^{ný}“

atd. Stejně tak využíval Sabina k individualizaci stylu a ja-
 zykové fixaci některých nositelů vlastnosti a činitelů poten-
 ciálních možností slovotvorné soustavy v případech jako vědař,
snažlivec, snažitel, zkušenec, sbratřenec, zatemnělec; osamotně-
ženelec, zmařilec

ovědnělec, lec, statečník, obyčejník atd., varioval prefixálně adjektiv-
 ní a adverbialní tvary (povdálný, pozadní; ideově klíčová vě
ovědnělec; sedník; olepšilek ^(antonym) Sabinova dvojice pověšdní a nadvěšdní; ponedlouho), in-
 tenzifikoval prefixy sémantiku substantiv (přemoc, tj. "pře-
 sila", nadvzduch), nebo ji zeslaboval (pozvuk, pohra atd.).

Zvláště silná byla tvůrčí slohová aktivita Sabinova v ob-
 lasti abstrakt (duševenství, kmenství (race), vidinstvo,
snílnost, pomíječnost, obrazení, činnivost -
 tj. "aktivita", obezřelost - tj. "přehled po něčem, informo-
 vanost", atd. - v úsilí využít do krajností slovotvorných mož-
 ností češtiny pro vytvoření co nejbohatšího abstraktního lexi-
 ka včetně pojmenování pro filozofické pojmy je Sabina srovnatelná
 s F. M. Kláčelem).

Jeví se ^(tedy) Sabina i při tomto tematicky omezeném pohledu na
 jeho vlastní styl jako osobnost výrazně iniciativní, tvůrčí,
 jako autor, který se nepodvoluje pasívně dané jazykové rea-
litě, ale dotváří a přetváří ji se zřetelně zacíleným záměrem
 podle představ tvořících jeho jazykový ideál.

Shrnujeme:

Textové ^zúpravy ^{do} ~~úprav~~, které jsme postihli rozbořením Sabino-
vých ~~úprav~~ ^{úprav} textů ~~u~~ jiných autorů, nejsou prováděny vždy dů-
sledně a jsou někdy regulovány v témž případě různými, ba i
protikladnými principy, ale celkové směřování je více méně
průzračné a postižitelné. Lze v něm rozlišit složku odrážejí-
cí obecné dobové vývojové tendence spisovného jazyka a stylu
a složku individuálního idiolektu a představ upravovatelových.

Zcela odmítavý postoj měl Sabina k dialektu a k obecné
češtině jako prostředku ^m veřejné komunikace, a to i jako ^k cha-
rakterizační ~~on~~ prostředku ^m v oblasti uměleckého stylu; je zá-
važné, že v tom se stýkal názorově s čelným představitelem
mladší generace J. Nerudou. Pražská obecná čeština, zasažená
lexikálními vlivy němčiny, podle ~~úprav~~ ^{Sabiny} žila i v soukromém pro-
středí "toliko u nevzdělaných". ²⁸ Jinak ovšem nespisovného
lexika a frazeologie dovedl významně užít v beletrii (např.
v Oživených hrobech).

V rámci spisovného jazyka ^{Sabiny} samého bylo lze pozorovat pře-
devším ^{Sabiny} snahu prosadit soudobou spisovnou kodifikaci a stabi-
lizovat spisovný jazyk, odstranit kolísání, prvky už zřetel-
ně nespisovné (které se ještě v době Tylově ve spisovných pro-
jevech neuměleckých v omezeném rozsahu koncedovaly, pokud by-
ly podmíněny funkčně, zvl. zřetelem na adresáta bez vyššího
vzdělání). Nebyl v tom Sabina zcela důsledný, ale vcelku se
ukazuje, že spisovnou kodifikaci znal a respektoval. Puris-
tické tendence u něho nedominují, avšak nebyl jich prost,
znal předpisy jimi podmíněné a z větší části je respektoval.

Shodně s Havlíčkem však zaujímal zcela otevřené stanovis-
ko vůči internacionalismům, zvláště řecko-latinským, a tím
se významně podílel na soudobé europeizaci a modernizaci spi-
sovné češtiny. ²⁹

Poměrně slabý je u Sabiny vliv jazykové existenční formy, kterou bychom mohli nazvat jazykem běžně mluveným, popř. zárodkem hovorového stylu spisovného jazyka - postihnout ho lze výrazněji v oblasti větné stavby (jak zjistil už J. Novotný), ale i tam proti němu působí tendence opačné.

Naopak velmi silná a zřejmě zcela vědomá je u Sabiny tendence posilovat ve spisovném jazyce ty prvky a rysy, které ho činily útvarem autonomním, nezávislým bezprostředně na jazykové realitě běžného denního neformálního styku. Tato "vyhraněná spisovnost" neměla však mít nic společného s jazykovou archaizací - proti té naopak programové jazykové úsilí Sabinovo mířilo velmi výrazně. Součástí výstavby spisovných jazykových projevů měla být z hlediska slohového výrazná logičnost a explicitnost, odpoutání obsahu sdělení od interakce s kontextem a situací.

Sabina se přitom projevoval z hlediska jazykového jako osobnost výrazně nekonformní, tvůrčí, a to nejen v oblasti uměleckého tvoření, ale i v publicistice a v pracích stylu esejisticko-odborného. Jazyková složka měla ve struktuře jeho díla postavení hierarchicky poměrně vysoké, i když ne vždy dominantní.

Jeho jazykové představy, program i tvářnost vlastního jazykového projevu byly přitom podloženy axiologicky a ideově, harmonovaly se Sabinovou představou ideálu národní kultury. Jeho záměrem bylo i prostřednictvím jazyka vytvářet kulturu ne sice zcela výlučnou, aristokratickou, ale přece jen kulturu vyššího typu. Ta měla prokázat i jazykově a stylově svou autonomnost, zbavit se jakékoli příchuti rustikálnosti, folklorismu, nebo naopak městské triviality. Přitom mělo jít o slovesnou kulturu nearchaickou, moderní a světovou. V mnohém Sabinovo úsilí souznělo s činností májovců, především J. Nerudy;

Sabina ovšem nedosáhl té jazykové úrovně a estetické účinnosti, protože se nikdy nedokázal slohově ^(celá) odpoutat od jazykových a stylových principů českého romantismu, který v 60. letech byl už slohově devalvován a byl s to nést estetické hodnoty jen epigonské; kromě toho ^{Sabina/} nedokázal vždy účinně diferencovat různé funkce a slohové typy textů.

Sabinovo úsilí jazykové se tedy v úhrnu jeví jako pozitivní součást širšího programu stabilizovat i jazykově kulturní vědomí a sebevědomí české společnosti a odstraňovat obrozený komplex kulturní nekompletnosti a nedostatečnosti (posilovaný během celého 19. století přezíravým stanoviskem německým k české kultuře); mělo však i některé prvky retardační (jejich následky pociťujeme v české kodifikaci dodnes).

Zbývá zmínit se ještě stručně o jedné věci - v jakém poměru jsou výsledky, které jsme zde předložili, k ožehavému problému, který za poslední čtvrtstoletí vyvolával zájem o Sabinův jazyk, tj. k jazykové složce argumentace o Sabinových zásadách do díla Máchova. Nacházíme ^{v našem materiálu} ~~už~~ některé nezanedbatelné, výrazné paralely; např. k tvrzení, že Sabina v Máchových textech "pedagogicky spojil roztržená souvětí", ³⁰ nebo že měl tendenci explicitně vyjadřovat syntaktické vztahy vsunováním spojovacích výrazů, ³⁰ nebo že byl purista, a proto odstraňoval germanismy v máchovském opisovém sborníku B, ³¹ atd. Narazíme i na jiné shody, např. ^{mezi našimi zjištěními a} v textovém procesu, kterým prošla báseň Aníž křičte od opisu M₁ ^{do} Kobrovým vydání ^a Má ^{chy} ³². ^{mezi argumenty máchovské textologie} Střetne se však i s jevy opačnými (např. který > jenž) nebo ^{vs} jevy, které jsme v různocíteních uprav nezaregistrovali. V každém případě ^{jsou} tyto paralely příliš málo ^{silné} ~~průkazné~~, aby mohly v máchovských sporech mít platnost ^{rozhodčí} ~~platností~~ - a je otázka, zdali někdy tak silné vůbec budou. Ale tím, že se v okruhu tohoto

máchového sporu začal zkoumat Sabinův jazyk všestranněji a pozitivně, jako problém sám o sobě, přispěly nakonec i ~~klíč~~ ~~klíč~~ provokativně formulované problémy máchové textologie k tomu, že poznáváme jednu ze složek Sabinova významného kulturního odkazu soustavněji a hlouběji.

Poznámky

¹ Srov. autor, Jan Neruda jako teoretik a praktik jazykové kultury, Naše řeč 57, 1974, s. 225-242; viz dále A. Jedlička, K otázce jazykové kultury v třicátých a čtyřicátých letech 19. stol., (v:) Studie a práce lingvistické I, Praha 1954, s. 459n.

² Viz např. K. Sabina, Vzpomínky, vyd. M. Hýsek, Praha 1937, s. 40, 73-4, 75-7.

³ Tento znak byl u českého obrození konstatován i později, zvláště sílí tyto kritické tóny v letech po 2. světové válce, srov. např. názor historika J. Kořalky, Národ bez státu, (v:) Naše živá i mrtvá minulost, Praha 1968, s. 153-4, nebo A. S. Mylnikova, Vznik národně osvícenské ideologie v českých zemích 18. stol., Praha 1974, s. 230: "potenciálně v nich (v Dobnerovi, Voigtovi, Dobrovském, Krameriovi atd.) žil ... pan Brouček".

⁴ Viz J. Bělič, Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury, (v:) Tři studie o Palackém, Olomouc 1949, s. 212-13, a K. Havlíček, Spisy politické, vyd. Z. V. Tobolka, díl 1, Praha 1900, s. 186.

⁵ Viz F. Červinka, Český nacionalismus v 19. stol., Praha 1965, s. 158, 171.

⁶ Viz Noviny Lípy slovanské, 1849, 1. čtvrtletí, s. 232 a 237. Námitka, že Havlíček ve Výkladu oktrojované ústavy od 4. března (viz Duch Národních novin, vyd. J. Bělič a J. Skalička, P. 1971, s. 66-7) o této věci též mlčí, je planá. Havlíček základní práva odbyl paušálním odsudkem jako celek, připomínaje výslovně jen § 12 umožňující vládě tato práva kdykoli li-

bovolně suspendovat.

⁷ Srov. zvl. K. Kardyni-Pelikánová, Kontakty literackie polsko-czeskie w dobie powstania styczniowego, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 14-15, 37, 52-53 aj. Hlavní autoritou, o kterou se tyto snahy opíraly, se stal poněkud paradoxně K. Havlíček (svou kritikou nereálného panslavismu a důrazem na politickou a ekonomickou složku ^{národní} činnosti, avšak v rozporu s jeho základní koncepcí poměru k rakouskému státu).

⁸ Srov. o.c. v pozn. 2, s. 76, a Vybrané spisy Karla Sabiny, vyd. J. Thon, sv. II, Praha 1912, s. 321-2, a sv. III, Praha 1916, s. 57 (studie ^{o Marii Antonii} byla uveřejněna r. 1861 a v rozšířeném znění r. 1865).

⁹ O úloze ~~vládců~~ "iniciátorů", "aktivních podněcovatelů" národního hnutí viz K. Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei kleinen Völkern Europas, Praha 1968, s. 15

¹⁰ J. Vlček, Kapitoly z dějin české literatury, Praha 1952, s. 135 (knižně publikováno poprvé 1912).

¹¹ Doslov k Našim mužům J. E. Sojky, Praha 1862, s. 807, opatřený výmluvným motem Per ardua ad astra.

¹² O. c. v pozn. 10, s. 132; totéž mínění se ozvalo i na této Sabinovské konferenci samé.

¹³ F. Jílek, Účast studentů na přípravách revoluce v Čechách roku 1849, (v:) Sborník Národního technického muzea v Praze, 1968, s. 408. Dosud neřešený je textologický problém, že toto dílo - Děje husitů s zvláštním vzhledem ~~zpočátku~~ na Jana Žižku - se vydává jako dílo E. Arnolda v jeho spisech.

¹⁴ J. Novotný, Podíl K. Sabinova na utváření nové spisovné češtiny, Slovo a slovesnost 30, 1969, s. 23n., tam odkazy na jeho další, materiálové studie věnované Sabinovu jazyku. Poznání Sabinova jazyka přispěl mimovolně v řadě příspěvků věnovaných problémům ^uautenticity Máchova díla O. Králík (přes to, že mnohé jazykové jevy z díla Sabinova nemají průkaznou hodnotu jako důkazy Sabinových manipulací s Máchovými texty v tom rozsahu, který O. Králík předpokládal) - viz např. jeho článek cit. v pozn. 18, s. 323n.

¹⁵ B. Havránek, Vývoj spisovného jazyka českého, Čs. vlastivěda, řada II, Praha 1936, s. 104-8, autor, Větná skladba novinářského jazyka v 60. letech 19. stol., rkp. kand. dis. práce, Praha 1962, s. 320.

¹⁶ Osvěta 1907, cit. zde podle sb. Národ o Havlíčkovi, vyd. A. Hajn, Praha 1936, s. 154-6.

¹⁷ Srov. autorův článek cit. v pozn. 1, s. 233.

¹⁸ Fakt^y týkající se Polákovy poezie v Sabinově jazykové úpravě byly zčásti publikovány - viz O. Králík, Máchův jazyk a obrozenská čeština, Slovo a slovesnost 25, 1964, s. 316-19, B. Havránek, Ještě k poměru Máchova jazyka a obrozenské češtiny, tamt., s. 327-330. Problém poměru Poláka a Sabinovy nebyl zde zcela vyčerpán, zůstaly ještě některé závažné otázky textologické. ~~Aspoň~~ předběžně zde upozorňujeme, že v Sabinově edici Poláka z r. 1862 jsou obsaženy některé texty, u nichž jazykový a slohový rozbor vede k hypotéze, že v tomto případě Sabina nejen texty upravoval, ale i doplňoval, tj. rozhojňoval o pasáže, jejichž byl sám autorem. Máme na mysli úvodní strofu básně Při mělničině - odlišnou od ostatní básně už rýmovou struk-

turou - a úsek básně Milek s reflexí o lásce a epizodami o Virgínii, Břetislavovi a Jitce a Abelardovi a Heloise; v tomto druhém případě Sabina patrně doplňoval dílo v místech, kde byla báseň, jak sám říká v doslovu, jen naznačena co do obsahu (viz Spisy M. Z. Poláka, díl I, Praha 1862, s. 249, 208-222 a 371). Materiál týkající se B. Němcové, K. Havlíčka a Sojkovy statě o Němcové z Jasoně (r. 1859) je aspoň v přehledu uveden v autorově práci Sabina - Němcová - Havlíček, Textologický a stylistický příspěvek k sporům o Sabinových zásazích do cizího díla, tisk ÚJČ ČSAV, Praha 1976, s. 24, 26, 29-37, 40. Nově zde využívá ^{me} materiál ~~získaný~~ konfrontací textu Máchova Vvodu (z rukopisu R 30, považovaného za autograf) a jeho podoby v Sabinově Úvodu povahopisném (viz K.H. Mácha, Próza, Praha 1961, s. 129-130, a K. H. Mácha ve vzpomínkách současníků, vyd. K. Janský, Praha 1958, s. 34-5) a především rozsáhlý materiál získaný konfrontací statí J. E. Sojky Karel Havlíček Borovský, (v:) Zábavník Lípy českomoravské na rok 1862, red. K. Adámek, Praha 1862, s. 68-102 ^{její} a přepracované verze v Sojkově knize Naši mužové, Praha 1862, s. 679-808 (o Sabinově autorském podílu viz autorovu práci s. 11 - 12; i v tomto případě lze opakovat tvrzení (tamtéž s. 37-8) cit. výše v této pozn., s. 37-38, že úprava má ráz zásadní kritiky jazykové úrovně prvotního textu v Zábavníku, a lze proto vyslovit hypotézu, že za definitivním textem v Našich mužích stojí dvě různé autorské osobnosti, reflektované dvěma textovými vrstvami - původního textu za Zábavníku a úprav prováděných jinou rukou. Vedle textových úprav jazykově slohových se druhá verze od první podstatně liší i kvantitativně. Druhá verze byla opatřena větším úvodem a závěrem, některé partie byly nahrazeny jinými texty, některé byly prostě vypuštěny; kromě toho naopak přibyly četné rozsáhlé partie nové. Tyto textové diference mají značný význam pro ideovou interpretaci, ne-

přinášejí však nic pro náš účel. Kompozice při úpravě nebyla měněna podstatně, pouze rozsáhlá pasáž o J. Malém, J. Votkovi a Hermenegildu Jirečkovi jako Havlíčkových odpůrcích a kritických byla (při radikálním zestručnění) převedena z konce textu na místo patřící jí podle chronologie výkladu (Zábavník s. 97-102, Naši mužové, 1862, s. 782-86; přitom přibyl Útok na J.V. Picka). Kromě toho se v četných případech uplatnily zásahy do horizontální mikrokompozice textu častým spojováním dvou odstavců v jeden a naopak zaváděním odstavců nových; tyto úpravy, které v dalším výkladu pomíjíme, lze souborně charakterizovat jako projev Sabinovy snahy po jasném, logickém uspořádání a členění výkladu.

Materiál, který zde v rozboru dále uvádíme, je čerpán z úprav a zásahů do Sojkovy stati o Havlíčkovi, do Polákovy prózy (označeno P) a Máchova Vvodu (označeno M); závěry jsou pak činěny i s přihlédnutím k materiálu publikovanému ve výše zmíněné práci Sabina - Havlíček - Němcová.

¹⁹ Hypokorektní -é- místo zúženého -í- nacházíme i ve vlastních pracích Sabinových (např. podoby vydýchal, prodýchal). Stejně tak jsou v jeho vlastní publicistice tvary typu dvoum. Jde o dva z jevů, které ukazují na Sabinu jako na upravovatele Sojkových prací (v druhém případě Sabina velmi pohotově využil toho, že Tomíčková Česká mluvnice tvar dvoum, oboum kodifikovala jako spisovný, zatímco starší mluvnice Hankova jej vytrvale označovala jako nespisovný - vlastní "obecnému mluvení").

²⁰ Jinak ho lze z české literatury doložit, pokud víme, ~~ijem~~ i z díla Jungmannova /jmu se vykřiknout - v. Sebrané drobné spisy veršem i prózou, II, Praha 1873, s. 99/, K.J.Erbena /jal se nám ukázat - v. Květy 1834, s. 433/ a překladu M. Knajsla knihy A.Prokesche Cesta do Svaté země /Znojmo, b.r., s. 11/ - je to doklad pro naše zjištění, že Vlčkův odsudek Sabinova ja-

Jinak ho lze z české literatury doložit, pokud víme, ~~jeho~~
i z díla Jungmannova /jmu se vykřiknout - v. Sebrané drobné
spisy veršem i prózou, II, Praha 1873, s. 99/, K.J.Erbena /jal
se nám ukázat - v. Květy 1834, s. 433/ a překladu M. Knajsla
knihy A.Prokesche Cesta do Svaté země /Znojmo, b.r. ,s. 11/ -
je to doklad pro naše zjištění, že Vlčkův odsudek Sabinova ja-
zyka je jako celek neudržitelný. Z pozdějšího vývojového období
můžeme tento jev doložit

z díla J. Zeyera, jehož jazykově povědomí v oblasti vidu bylo
vůbec značně nestabilní, patrně vlivem německé výchovy a domi-
nující pozice němčiny při jeho bilingvistu v mládí. Touž pří-

činu odchylek od normy v užívání vidu můžeme předpokládat ^(i u obrozenců včetně) Sabinu, který také měl v dětství a raném mládí školní výchovu zcela německou a který byl aktivně bilingvní i jako spisovatel a novinář po celý život (přičemž ovšem podíl české tvorby většinou daleko převažoval). I v Sabinově vlastní tvorbě najdeme obdobné případy, tj. perfektivní sloveso u inchoativa (počal se rozvinout) nebo negativní imperativ od perfektiva (neodpovězte!); je to jeden z případů, kdy jazykově textová analýza ukazuje na Sabinu jako na upravovatele Sojkových textů, ^(i když) *no jednoznačně neidentifikuje.*

21 Spolupůsobit zde mohl i vliv puristické teorie, která předložku vzdor odmítala.

22 Jeden z nejvýraznějších znaků Sabinova idiolektu, který jsme však v materiálu získaném z úprav nepostihli, totiž příznačné slovotvorné jevy v oblasti sloves a adjektiv, viz ve výkladu dále na s.

23 V Duchovním komunismu z r. 1861, s. 60n., viz článek J. Novotného cit v pozn. 14, s. 32

24 Srov. M. Jelínek, Postavení slovesa v obrozenských odborných textech, SPFFBU, řada jazykovědná A, č. 8, Brno 1960, s. 19n.; týž, Postavení atributu v obrozenské odborné literatuře, tamt. č. 15, Brno 1967, s. 69n.;

M. Grepl, Vývoj slovosledu v Tylově próze, Slovo a slovesnost 20, 1959, s. 247n.;

L. Klimeš, Jazykové úpravy Palackého prací, Slovo a slovesnost 25, 1964, s. 2555-7.;

Autor, Příspěvek ke studiu jazyka české žurnalistiky v polovině 19. století, Slovo a slovesnost, 20, 1959, s. 28-29, týž, doslov k Tylovu Pražskému poslu 1848, Praha 1966, s. 622-4,

týž, o.c. v pozn. 15, s. 193-242

²⁵ Viz Jelínkův druhý článek cit. v předchozí pozn., s. 81-82 a 83, pozn. 23

²⁶ Slovo tvorný rozbor opíráme o sv. II a III~~x~~ Thonova vydání Spisů, viz pozn. 8, dále o Oživené hroby, Praha 1953, Moranu čili Svět a jeho nicoty, sv. 1, Praha 1909, a sv. 2, Praha 1910, Blouznění, Praha 1931, O literatuře, Praha 1953.

²⁴ Viz Thonovo vydání Sabinových spisů cit. v pozn. 8, sv. III, s. 338, a D. Jeřábek, Vítězslav Hálek a jeho úloha ve vývoji české literární kritiky 19. stol., Spisy univerzity v Brně, filozofická fakulta, č. 59, Praha 1959, s. 57.

²⁸ Viz Thonovo vyd. cit. v pozn. 8, sv. III, s. 50. I přímé řeči ve Vesničanech z r. 1847 ^{Sabina} stylizoval spisovně, pokud jde o hláskovou a tvarovou rovinu, dosahuje přitom značného stupně přirozenosti prostředky lexikálními, frazeologickými a syntaktickými, a stejně postupoval např. i v románu Morana z r. 1874; zde vytvořil v duchu tylovske tradice jazykově a slohově živou a působivou lidovou postavu služky Hány opět především prostředky lidové frazeologie (cit. vydání Praha 1909, díl I, s. 73n., 91 aj.). I ostatní postavy románu hovoří pochopitelně spisovně, přičemž jejich plynulé, přirozené, vtipné dialogy prozrazují Sabinovu zkušenost dramatika a vliv francouzské konverzační činohry, od 60. let u nás hojně překládané a pěstované zvl. v Prozatímním divadle.

²⁹ Srov. M. F. Klácel, Slovník pro čtenáře novin, Brno 1849; dále A. Kamiš, ve sb. Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur, II, Berlín 1968, s. 71n; a autor,

ve Stylistických studiích I (tisk ÚJČ ČSAV), Praha 1974, s. 100, 105-7.

30 O. Králík, Historie textu Máchova díla, Praha 1953, s. 89, 99.

31 Týž, Demystifikovat Máchu, Ostrava 1969, s. 50 aj.

32 O. Fischer, Aniž křičte, že vám stavbu bořím, Slovo a slovesnost 1, 1935, s. 216n. Jde o "irelevantní" posuny (podle Fischera) jako zda-liž > zdaž, rádno > radno, na základu > na základě, u vysokost > do výše, "uhlazování" slovosledu, takže text v Kobrově vydání působí dojmem "způsobné učesanosti" proti "odvážnějšímu" rukopisu M₁. O. Fischer předpokládal tu ruku upravovatele J. Vorlíčka, jednoho z lidí Sabinova kruhu na počátku 60. let. Je však nutno alespoň registrovat - bez vyvozování dalších konsekvencí pro autorství úpravy v Kobrově vydání -, že všechny tyto úpravy nacházíme i v Sabinových zásazích do cizích textů.